

Fotima KIM,

O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

E-mail: Amitof81@gmail.com

NavDU dotsenti, PhD D.Umurzoqov taqrizi asosida

FACTORS AFFECTING ADAPTATION TO THE EDUCATIONAL PROCESS OF BLIND AND VISUALIZED STUDENTS

Annotation

This article presents the personal characteristics of the blind and visually impaired, the factors affecting their adaptation to the educational process, their causes, and the mathematical and statistical analysis of this process in research. The research results are explained

Key words: Blind and partially sighted people, educational process adaptation, mathematical-statistical analysis, adaptation factors.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА АДАПТАЦИЮ К ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМУ ПРОЦЕССУ СЛЕПЫХ И СЛАБОВИДЯЩИХ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В данной статье представлены личностные особенности слепых и слабовидящих, факторы, влияющие на их адаптацию к образовательному процессу, их причины, а также математическо-статистический анализ этого процесса в исследованиях. Результаты исследования объяснены

Ключевые слова: Слепые и слабовидящие люди, адаптация образовательного процесса, математико-статистический анализ, факторы адаптации.

KO'ZI OJIZ VA ZAIF KO'RUVCHI TALABALARDA O'QUV JARAYONIGA MOSLASHUVGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Аннотация

Ushbu maqolada ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilarning shaxs xususiyatlari, o'quv jarayoniga moslashuviga ta'sir etuvchi omillar, ularning sabablari hamda bu jarayonning tadqiqotlarda olib borilgani, matematik-statistik tahlili keltirilgan. Tadqiqot natijalari izohlangan

Kalit so'zlar: Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilar, o'quv jarayoni moslashuvi, matematik-statistik tahlil, moslashuv omillari.

Kirish. Vizual patologiyaning mavjudligi insonning xayot istiqbolini turli yo'nalishlarda cheklaydi (kerakli ta'limni olish, bandlik masalalari, oilani yaratish va x.k.). Bunday cheklovlar insonda o'tkir, kuchli stress xolatlarni yuzaga keltirib chiqaradi. Bu ko'rish qobiliyati zaif odamlarga to'liq ta'luqlidir. O'zbekistonning bir qator mintaqalari bo'yicha ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, mamlakat universitetlarida ko'rish qobiliyatini yo'qotgan va zaif ko'rgan talabalar soni ushbu davrda aniq o'sish tendentsiyasini ko'rsatdi. Shu nuqtai nazardan, ko'zi ojizlarning oliy talim jarayoni masalasi endilikda xam ijtimoiy, xam ilmiy jihatdan yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bundan tashqari, u tobora kuchayib bormoqda, chunki og'ir ko'rish qobiliyati buzilgan odamlar oliy kasbiy ta'lim olish uchun o'zlarining ajralmas huquqini amalga oshirishda katta qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ushbu qiyinchiliklar oliy o'quv yurtiga qabul qilish bosqichida paydo bo'ladi, chunki kirish imtixonlarini o'tkazish tartibi va texnologiyasi asosan ko'rish qobiliyati zaif abituriyentlarning o'ziga xos ta'lim ehtiyojlarini xisobga olmaydi va ba'zan ularning imkoniyatlariga zid keladi (Kotova S. Yu. (2000y.) va boshqalar.). Biroq, ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi talabalar kundalik kasbiy va o'quv faoliyati davomida yanada jiddiy muammolarga duch kelishadi (Nikulina G. V., (2000, 2005) va boshqalar.). Turli xil darajalarda joylashgan bu muammolar orasida, xususan, texnologik (maxsus axborot texnologiyalari va texnik ma'lag'lar, ixtisoslashtirilgan auditoriyalar, Brayl alifbosa chop etilgan universitet darsliklari va o'quv qo'llanmalarining yo'qligi va boshqalar), uslubiy (universitet binolarida yo'nalishni aniqlashda qiyinchiliklar, harakatlanish cheklovlari, o'quv binolari va oliy o'quv yurti xududi bo'ylab xarakatlanishning qiyinligi

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Talabalarining universitetga ijtimoiy-psixologik moslashuvi masalalari zamonaviy o'qituvchi va psixologlar - V.A.Ivannikov, V.N.Panferov, S.A.Sedrakyanlarning ishlarida, shuningdek, mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlarida ijtimoiy-psixologik moslashuvning fundamental masalalari ko'rib

chiqilgan, o'tgan yillar: G.A.Ball, L.I.Bojovich, J.Piaje, Z.Freyd, E.Erikson ishlarida ham ta'riflangan[1]. Shunday qilib, G.I.Tsaregorodtsev ijtimoiy-psixologik moslashishni atrof-muhit va shaxsning ichki stimullari tomonidan qo'yiladigan talablar muvozanati sifatida talqin qiladi [6]. I.A.Miloslavskayaning fikricha, ijtimoiy-psixologik moslashuv shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi uyg'un muvozanat bilan tavsiflanadi, agar bu muvozanat buzilgan bo'lsa yoki haqiqiy vaziyat va shaxsiy qadriyatlar o'rtasida nomuvofiqlik bo'lsa, psixologik konflikt kelib chiqishi mumkinligini ta'kidlagan.

Adabiyotlar tahlili. L.Yu.Bronzino, A.E.Volchina, A.A.Kuzmishkin, O.V.Xotuleva, V.A.Yushchenko talabalarni universitetdagi o'quv jarayoniga moslashish jarayonida duch keladigan quyidagi qiyinchiliklarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi. O'quv yukining hajmi sezilarli darajada oshadi, yangi fanlar paydo bo'ladi, ular uchun talabalar har doim ham maktabda yetarli bilimga ega emaslar. Universitetda o'qish ko'pincha talabadan ko'p vazifalarni bajarishni, bir vaqtning o'zida bir nechta muammolarni hal qilishni talab qiladi: darslarda qatnashish, mustaqil ravishda o'quv adabiyotlarini topish va o'rganish, uy vazifasini bajarish, loyiha faoliyatini amalga oshirish, shuningdek, talabalar hayotida ishtirok etish. Universitetdagi darslarning uslubi talabalar maktabda o'qishga odatlanganidan ko'p jihatdan farq qiladi - ma'ruzalarni yozib olish, seminarlar va laboratoriya ishlariga tayyorgarlik ko'rish kerak. Axborotni idrok etishning yangi uslubi moslashish ko'pincha maktabda o'qish davrida shakllanmagan yoki yetarli darajada shakllanmagan ko'nikmalarni talab qilishi bilan murakkablashadi. Universitetdagi darslar jadvali va davomiyligi maktabdagidan farq qiladi; maktabda o'qish yillari davomida talabalar ma'lum bir dars davomiyligi va hayot ritmiga o'rganib qolishgan, darslar odatda ertalab, tushdan keyin esa talabalar boshlanadi. Universitetda darslar uzoqroq davom etadi va ertalab ham, tushdan keyin ham boshlanishi mumkin [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Nogironlar, shu jumladan ko'zi ojizlar, ular uchun mavjud bo'lgan ijtimoiy amaliyotning

barcha soxalarida qobiliyatlarini rivojlantirish va amalga oshirish uchun jamiyatda qulay sharoitlar yaratish zarurligi xaqidagi gumanistik g'oyalar (Gudonis V., Malofeyev N. N., Kantor V. Z. i dr.); tiflopsixologiyaning umumiy vizual maxrumlik paytida aqliy rivojlanishning normadagi kabi bir xil naqshlarga bo'ysunishi va shaxsning asosiy fazilatlarining vizual patologiyaning chuqurligi va tabiatidan mustaqilligi to'g'risidagi xulosalari (Zotov A.I., Litvak A.G., Solntseva L.I.); ko'zi ojizlarning samarali ijtimoiy-psixologik moslashuvi va qulay ichki va tashqi sharoitlar mavjud bo'lganda ularni jamiyatga integratsiyalashuvi imkoniyatlari to'g'risidagi tiflologiyaning pozitsiyasi (Volkova I. P., Gudonis V., Litvak A. G.); Ko'zi ojizlar va ko'zi ojizlarning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi jarayonining ikki tomonlama tabiati xaqidagi g'oyalar, ko'zi ojizlarning o'zlari va jamiyatning qarshi faoliyatini o'z ichiga oladi (Volkova I.P., Gudonis V., Kantor V. Z., Litvak A.G. va boshqalar.); ko'rish qobiliyati zaif talabalarga nisbatan universitetning reabilitatsiya va ta'lim funksiyasi xaqidagi dissertatsiya (Kantor V. Z., Nikulina G. V.). Tadqiqot natijalarining ishonchiligi va ilmiy asosiligi o'rganilayotgan xodisalarining tabiatiga, tadqiqotning maqsad va vazifalariga mos keladigan usullardan kompleks foydalanish bilan ta'minlanadi; eksperimental ma'lumotlarning miqdoriy va sifat taxlining kombinatsiyasi; namunaning reprezentativligi, tadqiqot faktlari, qoidalar, xulosalarining qiyoslanishi va o'zaro tekshirilishini ta'minlash; natijalarni statistik qayta ishlash usullarini o'qilash.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi olimlari A.A.Andreyev, O.Ye.Belova, O.I.Lyash, L.A.Peskova, S.A.Sushkov, V.A.Brilyova, N.A.Goncharova, Yu.P.Gospodarik, V.V.Gura, A.V.Danilkevich, 3.N.Ismailova, V.A.Kuklev, E.S.Matosov, A.L.Nazarenko, O.A.Tarabrin, A.Yu.Uvarov, A.V.Xutorskiy, E.P.Chernyayeva, A.Chirsov, Ye.V.Yakushina Yu.K.Babanskiy,

V.P.Bespalko, M.Ochilov, M.N.Skatkin, O.K.Tixomirov kabi olimlarning ilmiy ishlarida amaliy psixologik faoliyat va ularning ilmiy asoslariga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, asosida yosh avlodni tarbiyalashda o'zini –o'zi adekvat baholashni tarkib toptirish sifat ko'rsatkichlari muammolari mazkur ishlarda ilmiy asoslar bilan yoritilgan.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, ta'lim tizimida amaliy psixologik faoliyatning sifat ko'rsatkichlariga alohida e'tibor qaratildi. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda shaxs kamoloti strukturaviy tuzilmasini to'g'ri-adekvat shakllantirish imkoniyatlari bo'yicha izlanish olib borish keng yo'lga qo'yilgan bo'lib, bu yo'nalishda E.G.G'oziyev, M.G.Davletshin, Z.T.Nishonova, Sh.Baratov, K.Jabborov, G.K.Tulyaganova, M.Karamyan, L.Bekmurodova N.A.Muslimov, Sh.J.Usmanova, G.S.Ergasheva, Z.X.Yuldashev, R.H.Hamdammov, U.B.Shamsiyev kabi tadqiqotchilar samarali faoliyat olib borishgan.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida biz tomonimizdan qo'llanilgan metodikalar o'quv jarayonlariga moslashishi sharoitidagi o'qish sharoitida ko'rish qobiliyati buzilgan talabalarining moslashuvchan potentsialining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan edi.

Tadqiqot jarayonida ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi talabalarining universitetda o'qish sharoitlariga moslashuvining o'ziga xos xususiyatlarini uning ijtimoiy-psixologik jihatdan aniqlash aspektida o'rganishni maqsad qilib olingan bo'lib, bunda mualliflik so'rovnoma, Ijtimoiy qo'llab quvvatlash so'rovnomasidan foydalanildi. Olingan natijalarning tavsiflovchi statistik tahlili natijalari olindi. Mualliflik so'rovnoma bo'yicha olingan natijalar tahlili quyidagi jadvalda keltirilgan. Tadqiqotda natijalar tahlilini amalga oshirish jarayonida mualliflik so'rovnomasidan foydalanildi.

1-jadval. Tadqiqot metodikalarining tavsiflovchi statistik tahlili (N=153)

Ko'rsatkichlar	N	Minimal qiymat	Maksimal qiymat	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	Assimetriya	Eksess
Hissiy qo'llab quvvatlash	153	16.00	45.00	33.3987	8.24090	-.159	-1.277
Instrumental qo'llab quvvatlash	153	4.00	20.00	12.3660	4.68726	-.125	-1.061
Ijtimoiy integratsiya	153	12.00	31.00	22.0392	5.67993	-.121	-1.431
Ijtimoiy qo'llab quvvatlashdan qoniqish	153	2.00	10.00	5.1111	2.59188	-.147	-1.427
Ijtimoiy qo'llab quvvatlashning umumiy korsatkichi	153	36.00	105.00	74.5163	20.81027	-.177	-1.479

Hissiy qo'llab-quvvatlash ko'rsatkichi bo'yicha tavsiflovchi statistika natijalari tahlil qilinarkan, minimal qiymat ko'rsatkichi 16 ball, maksimal qiymat ko'rsatkichi 45 ball, o'rtacha qiymat ko'rsatkichi 33,3987 ballni, standart og'ish ko'rsatkichi 8,24090 ni tashkil etgan bo'lsa ($33,3987 \pm 8,24090$), assimetriya ($A=-.159$), eksess ($E=-1.277$) ni tashkil etganligini guvohi bo'lishimiz mumkin.

Instrumental qo'llab-quvvatlash ko'rsatkichiga ko'ra minimal qiymat 4 ballni, maksimal qiymat 20 ball, o'rtacha qiymat 12,3660 ballni, standart og'ish 4.68726 ballni tashkil etdi. $12,3660 \pm 4.68726$. Assimetriya ko'rsatkichi ($A=-.125$), eksess ko'rsatkichi ($E=-1.061$) ni tashkil qildi.

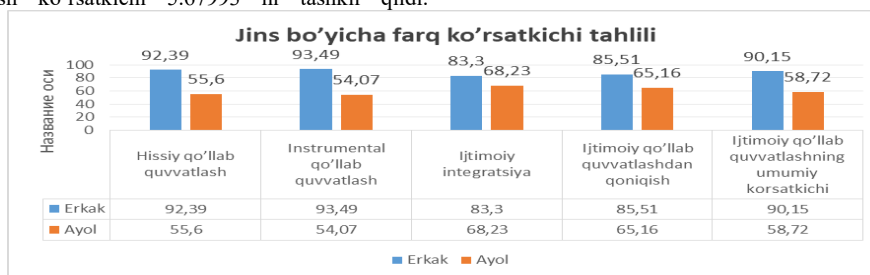
Ijtimoiy integratsiya ko'rsatkichi bo'yicha minimal qiymat 12 ball, maksimal qiymat 31 ball, o'rtacha qiymat 22.0392 ni, standart og'ish ko'rsatkichi 5.67993 ni tashkil qildi.

22.0392 ± 5.67993 . Assimetriya ko'rsatkichi ($A=-.121$), eksess ko'rsatkichi ($E=-1.431$) ni tashkil etdi.

Ijtimoiy qo'llab quvvatlashdan qoniqish bo'yicha minimal qiymat 2 ball, maksimal qiymat 10 ball, o'rtacha qiymat 5.1111, standart og'ish 2.59188 ni tashkil etdi. 5.1111 ± 2.59188 . Assimetriya ko'rsatkichi ($A=-.147$), eksess ko'rsatkichi ($E=-1.427$) ni tashkil etdi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning umumiy ko'rsatkichi bo'yicha minimal qiymat 36 ball, maksimal qiymat 105 ball, o'rtacha qiymat 74.5163, standart og'ish ko'rsatkichi 20.81027 ni tashkil qildi. 74.5163 ± 20.81027 . Assimetriya ko'rsatkichi ($A=-.177$), eksess ko'rsatkichi ($E=-1.479$) ni tashkil qildi.

Tadqiqotdan olingan natijalar tahlilini quyidagi diagrammada ifodalashga harakat qildik.

1-diagramma

Ko'rib turganimizdek, olingan natijalarga ko'ra erkaklarda ayollarga qaraganda hissiy qo'llab-quvvatlash, intrumental qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy integratsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashdan qoniqish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning umumiy ko'rsatkichi yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa va takliflar. Ko'zi ochiz va zaif ko'ruvchilarning ehtiyoj va muammolardan kelib chiqib shuni xulosa qilish mumkinki, imkoniyati cheklangan talabalarni oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayoniga to'liq jalb etish borasida hali ko'p ishlar qilinishi kerak. Universitetda o'qish nafaqat bilim olish, balki hayotiy va ijtimoiy ko'nikmalarni egallashdan iborat bo'lib,

universitetlar imkoniyati cheklangan talabalarning boshqa talabalar qatori to'liq va teng ishtirokini ta'minlashi kerak. Buning uchun ularni qo'llab-quvvatlash xizmatlarini yaratish, qulaylik va universal dizaynni hisobga olgan holda asosiy o'quv binolari va yotoqxonalarni loyihalash va moslashtirish zarur. Shu bilan birga, bunday shart-sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslar universitetlar byudjetiga nomutanosib yoki asossiz yuk sifatida qaralmasligi kerak.

Hozirgi vaqtda ko'zi ojiz talabalar moslashuv jarayonlarini (odatda norasmiy) ta'minlashda yetakchilikni o'z zimmalariga olishga majbur bo'lishadi va uning muvaffaqiyati

ko'p jihatdan talabaning o'zini qanday tutishiga, shuningdek, turli guruhlarining muvofiqlashtirish harakatlarida qanchalik faol rol o'ynashiga bog'liq.

Nogironlikni ijtimoiy tuzilma sifatida tushunish jamiyatdan barcha shaxslarning oliy ta'lim muassasasiga kirish huquqini ta'minlash va tadqiqotchilarning e'tiborini nogironlarning o'quv jarayonidagi ehtiyojlariga, shuningdek, ularning ta'lim muassasalarida o'qishga moslashish xususiyatlariga qaratish zarur. Bu orqali ulara vujudga keladigan turli muammolarni hal qilishimiz hamda ularning ijtimoiy hayotda faol shaxs sifatida faoliyat ko'rsatishiga ko'maklashgan bo'lamiz.

ADABIYOTLAR

1. Агеев Е.Д. Проблемы реабилитации инвалидов по зрению в современных условиях // Новые подходы в теории и практике обучения, воспитания, реабилитации слепых и слабовидящих. М. 1995. - 130с
2. Вахромов Е.Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации. М. 2001. - 263с
3. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. - М.: Международная педагогическая академия. 1995 - 263с.
4. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. — М.: Наука. 1976. —334с.
5. Авдеенко, А.С. Психологическая адаптация студентов ВУЗа / А.С. Авдеенко // Вестник Совета молодых учёных и специалистов Челябинской области. – 2017.
6. Царегородцев, Г.И. Философские проблемы теории адаптации. – М.: Просвещение, 2015. – 277 с.